

89047568-7	26/01/2024	הארץ - כותרת	עמוד 16	1	26.22x36.31
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

מחירה של "החזרה היהודית אל ההיסטוריה"

שמואל פיינר

שיח הציבורי בימים הנוראים הללו כמעט שלא נשמע קולם של ההיסטוריונים, בין היתר מהי טעם המוצדק שכדי להבין, לפרש ולהעניק הקשרים רחבים יש צורך בפרספקטיבה, בעוד שכולנו בישראל נמצאים עמוק בתוככי האירוע – הכאב גדול, חוסר הודאות שולט, והחרדה לעתיד האישי והקבוצתי גדולה. אבל דומה שלא ניתן להתחמק לפחות מניסיון ראשוני להבין את המתרחש גם מנקודת המבט של חוקרי העבר. ההווה דוחק בנו בעוצמת החי והיה המטלטלת לנסות ולעמוד על משמעות המפנה ההיסטורי של אירועי ה-7 באוקטובר, ולנסות להציע מונחים, נקודות מבט ובעיקר הקשרים.

נפליג תחילה לאחור. ב-20 במרץ 1881, משה לייב ליליינבלום, מהבולטים במשכילים של המאה ה-19 באימפריה הרוסית, כתב ביומנו באודסה: "מכתב העתי דפה [העיתון היוצא לאור כאן, ש"פ] מפיץ שמועה כי נכון המון העם להתנפל על היהודים בחג פסח הקרוב לבוא. כנראה עוד לא נחה רוח צוררי היהודים בהרעב המדכא את היהודים בכל תחום מושבם, ועודם מעוררים את המון העם לבו ולשלל. אבל מדוע יגעו לריק להשיב את ימי הביניים האהובים להם, והם לא ישרו בו עוד!".

שמונה ימים מאוחר יותר כתב, כי מדרום רוסיה ומקייב מגיעות "שמועות מבהילות" על "מהומה, משיחה, הדם יקפא, הלב יפוג, מה זאת?". וב-5 במאי: "נורא המצב מאוד! הננו כמו במצור החצרים סגורים על מסג, מוגע לרגע הננו צופים דרך השבכה אשר בשערי החצר, אם לא קרבו השורדים לבוא עלינו כחטף... האם יחוסו על העוללים הקטנים, שאינם יודעים עוד כי יהודים הם... לכל יפצעו אותם?". וב-7 במאי: "הנה קרבו פורעי הפירות אל הבית שאני יושב בו. הנשים הרימו קול צעקה ויללה ויחטפו את העוללים על זרועותיהם מבלי דעת אנה לברוח".

בוגרי החינוך הישראלי מכירים היטב את הפרשה. הפרעות שליליינבלום חווה על בשרו כרונו "הסופות בנגב" והתרחשו כהתעוררות של ועם ההמון, בעידוד השלטון, בעקבות ההתנשקות בחיי הצאר אלכסנדר השני ב-13 במרץ 1881. בויכח רון הקבוצתי של ליליינבלום הפרעות העלו אסון ציאיציה של ימי הביניים, כלומר אירוע ששייך לעבר ולא היה אמור לחזור בעידן המודרני.

זו היתה בעברו פרשת דרכים, נקודת מפנה בהיסטוריה היהודית. ביומנו כתב: "ורים אני חנו... לא רק פה, אך בכל אירופה כולה, כי לא היא מולדת עמנו... עתה מצאתי ביאור המילה אני טיסמיטיום... כן זהו סוד כל צרותינו בימי גלותנו, גם בהיותנו באלכסנדריה בזמן הבית השני, גם בכל ארצות פוורינו מימי החורבן ועד עתה... ורים אנחנו... סמיטים אנחנו בתוך בני אריות, בני שם בתוך בני יפת, שבת פאלסטיני מאסיה בארצות אירופה". בעבור ליליינבלום ואחרים הפרעות היו ביטוי ל"אנטישמיות", מושג חדש, שנולד בגרמניה רק כשנתיים מוקדם יותר, ומצביע על אובדן כל תקווה לחיי היהודים באירופה. הוא עצמו היה מעתה לאחד ממנהיגי תנועת "חובבי ציון", שפניה להתיישבות בא"י, יותר מעשור לפני שהרצל יגיע למסקנה דומה ב"מדינת היהודים".

אסון ה-7 באוקטובר במדינת ישראל הריבונית לא היה עוד גלגול במסכת הפרעות האנטישמיות שליליינבלום חווה. בחודשים שחלפו מאז השבר האיום של אותה שבת חזר המושג "אנטישמיות" ביתר שאת לשיח הציבורי בארץ ובעולם, הן בהתייחס למתקפה הרצחנית של חמאס ושל אורחים פלסטינים, והן בהתייחס לתגובות החריוניות נגד מדינת ישראל באירופה וארה"ב. בה בעת עלו בהירה הישראלית אסוציאציות מהעבר היהודי המדמם, שבאמצעותן הוכנסו מעשי הווועה למסגרת מושגית מוכרת: האסון והטבח העלו אסוציאציות ל"פוגרומים", "נאציונים", "שואה", התגובות האנטי-ישראליות בעולם נקשרו ל"עלילות דם" ו"אנטישמיות", והדיון בבית הדין בהאג ל"משפט דרייפוס".

ההיסטוריונים הציונים במדינת ישראל עדיין מושפעים ובצדק מ"האסכולה הירושלמית" באקדמיה, שחוללה מהפכה בחקר ההיסטוריה היהודית (בהשוואה לדורות הקודמים של ההיסטוריונים חניכי "מדע היהדות" באירופה). הגישה הלאומית טוענת לרציפות ההיסטוריה היהודית בכל הדורות, ולאחדותה. המשמעות היא, שיש קשר בין

כלל היהודים בתפוצות, מבלי להתעלם מהפסיפס התרבותי והרעיוני ולא מהקונפליקטים המרים בין היהודים. אבל גם אם מקבלים את הגישה הזאת, אין פירושה הדבר שאפשר להשוות את אירועי עי ההווה לפורענויות קודמות. אני מבקש להציע בארבע טענות את הגבולות ההיסטוריים, ההקשרים והסיפור הרחב שבתוכם משתלב אסון ה-7 באוקטובר.

א. כמו ליליינבלום, מי שחווה על בשרם פרעות מנסים להעניק משמעות לחוויה הנוראה שקורעת גוף ונפש, באמצעות שוירתה בעולם מושגי העבר הטבועים בזיכרון האישי, המשפחתי והלאומי. ליליינבלום השווה את הפרעות באודסה הרוסית למעשי הווועה שהתרחשו באלכסנדריה בשנת 66 לספירה – 50 אלף יהודים נטבחו על ידי לגיונות רומיים, שלא חסו על זקנים וילדים – ולימי הביניים, למשל לגזירות תתנ"ו והטבח ביהודים לאורך נהר הריין במסע הצלב הראשון. ניצולי אסון ה-7 באוקטובר, חטופים שהשתחררו ועדי ראייה, העלו אסוציאציות מאוחרות יותר: פוגרומים, רצחנות נאצית וזוועות כמו בשנות השואה באירופה. מאז התקבע בשיח הציבורי יותר ויותר המונח "אנטישמיות" כהסבר לתופעות של עוינות כלפי ישראל: החרמת מוסדות, הפגנות וזעמות, התביעה בבית הדין הבינלאומי בהאג, סיסמאות רדיקליות אנטי-ציוניות שנשמעו בקמפוסים בארה"ב ובאירופה, וקריאות לרצח יהודים בהפגנות במדינות ערב.

אין ספק שכשהביקורת על מעשיה ומדיניותה של ישראל עושה שימוש בדימויים אנטי-יהודיים ובשנאה כלפי יהודים באשר הם, וכאשר החזון הוא הכחשה של מדינת ישראל – אם כרצח ואם בביטול ריבונותה – נחצה הגבול שבין מתקפה על ישראל וממשלתה לבין אנטישמיות. אין ספק שכאשר הספר של היטלה, "מיינ קאמפף", מתגלה בבית בעיר עזה, זה מעיד על שימוש באנטישמיות ארסית על ידי פונדמנטליסטים מוסלמים רדיקליים כמו חמאס, שמטרתם המוצהרת היא מחיקת מדינת ישראל. לתפישתם, מעשי וזועה ביהודים הם לגיטימיים, כי היהודים מבחינתם אינם נכללים בהגדרה "בני אדם".

אבל ההיסטוריון שמבקש להבין את אסון ה-7 באוקטובר כנקודת מפנה בהיסטוריה היהודית, אינו יכול להסתפק במושגים היוצרים רצף מדור-רות קודמים. למרות שנשיאות אוניברסיטאות היוקרה בארה"ב הציאו שם רע למונח "קונטקסט", ההיסטוריונים לא יכולים לוותר עליו. מה שאנחנו עושים זה כדיוק פרשנות של העבר בהקשר של זמן, מקום, נסיבות ותהליכים. ועם זאת, אנכרוניזם הוא אויב המקצוע שלנו. הפרעות באלכסנדריה, עלילות הדם, מסעי הצלב, משפט דרייפוס – כל אלו שייכים לעולם היסטורי בעל הקשר משלו.

7 באוקטובר לא היה חורה של הפוגרומים שהתרחשו במזרח אירופה בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, ולא של פרעות הפרהוד בבגדד ב-1941, שהיו מתקפה רצחנית של המון וועם, מוטוט על ידי השלטון, על מיעוט יהודי חסר מגן. האידיאולוגיה הנאצית הפלישמית, הגזענית אבל החילונית, לא דומה למשנה של הגייהאדיסטים המוסלמים. השואה, שנועדה להשמיד כליל את הגזע היהודי, התרחשה בנסיבות של מלחמת העיר לם השנייה בהיקפים בלתי נתפשים ובאמצעות תעשיית מוות מצמררת. זה לא מה שקרה ב-7 באוקטובר.

כשביקורת על ישראל משתמשת בדימויים אנטי-יהודיים, וכשהחזון הוא הכחדת המדינה, נחצה הגבול בין מתקפה על ישראל לאנטישמיות

ב. אסון ה-7 באוקטובר היה המתקפה הברורה טאלית ביותר על מדינת ישראל ואזרחיה, ועל האתוס הישראלי שהולידה התנועה הציונית בסוף המאה ה-19 והמדינה גיבשה ופיתחה מאז הקמתה. החזון הציוני והאתוס הישראלי, שקווי המתאר שלהם שורטטו תחילה ב"מדינת היהודים" של הרצל ואחר כך במגילת העצמאות, כוללים מרכיבים רבים, ובראשם מדינה ריבונית כפתרון פוליטי לשיאלת הזרות והאנטישמיות, וכמקלט מס-כל פייסי וממצוקה רוחנית של יהודים בעולם כולו.

מרכיבים אחרים הם נורמליזציה של חיי עם, ואף עיצוב של "יהודי חדש". למשל, עבודת אדמה, צבא העם, קיבוץ גלויות, שפה עברית ומוסדות חינוך, מחקר, תרבות, יצירה תרבותית, עיצוב מחדש של החגים המסורתיים והוספת חגים לאומיים, ובדור האחרון – כלכלת הייטק, השתלבות בכפר הגלובלי, כלי מסעות בעולם, מוזיקה, מסיבות טבע, אופנה, כרים, אמנות, טלוויזיה, מדיה חברתית, מצע די גאוונה, שוויון מגדרי – וכן, גם תרבות פוליטית דמוקרטית שאינה מפלה ומדירה את המיעוט הלא-יהודי, וחינוך לשלום. האתוס הישראלי הוא היצירה החשובה ביותר בהיסטוריה היהודית של המאות ה-20 וה-21, ולכן המתקפה עליו והשפלתו הם אירוע קיצוני בעל משמעות עצומה בהיסטוריה הישראלית והיהודית.

אסון הנורא של ה-7 באוקטובר אינו יכול להיות מנותק מהפולמוס שמתנהל בישראל מתחילת 2023 סביב המהפכה המשטרית

ג. אסון ה-7 באוקטובר אינו יכול להיות מנותק מהפולמוס החרף שמתנהל מתחילת 2023 לנוכח ההפיכה המשטרית. מתחילת תהליכי המודרניזציה כבר ברור שאין דרך אחת בלבד לחיות כיהודי. השטע החברתי והתרבותי לא נולד היום. הוא אחד התוצרים של משבר המודרנה היהודית, ובעיקר של מאבקי תרבות במאות ה-18 וה-19, שניטשו בקרב יהדות אירופה סביב שאלות החינוך, הדת, האוטונומיה הקהילתית, סמכות האליטה הרבנית ותהליכי חילון עמוקים.

כבר ב-1885, למשל, הוהיר המשכיל והמשורר רר יהודה לייב גורדון מעל דפי "המליץ", מפני "שוטרים מזוינים שעומדים על הגבול, פניהם פני יהודים ולבושם מלבוש קווקזים; רצועות של תפילין לין כרוכות על ידיהם ורצועות של מלקות בחגורתם אשר במתניהם", במדינת ישראל הדיסטופית. היריבות הפוליטית בתוך התנועה הציונית ובישראל העצמאית ירשה הרבה מאותם פילוגים. אבל ערעור עקרונות מגילת העצמאות וביקורת על מערכת המשפט ועל האקדמיה הלהיטו את "מלחמת התרבות" שאותה צפה יל"ג שנים לפני קום המדינה.

במבט היסטורי מתגלה הדיאלקטיקה של הצינונות, שראשיתה באינטלקטואלים הומניסטיים ואוניברסליים במרכז אירופה ובמזרח, המ"שכה במדינת ישראל, שעקרונות החירות והשוויון של מגילת העצמאות היו נר לרגליה, וכעת כוחות דתיים ופוליטיים פועלים בה כדי לשרטט חזון עתידי חדש ופוסט-ציוני של עליונות יהודית ובוו לערכים ה"מערכיים" של חירות ושוויון.

ההתנגשות בין הכוחות הללו, הווכים לתמיכה ציבורית ופוליטית רחבה, לבין מחאתם של אלה החרדים לחוסנה של הדמוקרטיה הישראלית ולשינוי הדרמטי בצביונה של מדינתם, היא שלב נוסף באותה דיאלקטיקה שתוצאותיה טרם הוכרעו. מאבק איתנים זה, שהוא מערכה נוספת בהולחת התרבות היהודית, לא פסק גם בחודשים האחרונים. הוא משפיע מאוד על קבלת ההחלטות, והוא אחד ההקשרים החשובים להבנת אירועי ומננו.

ה טענתי הרביעית נשענת על המשנה של ההיסטוריון פרופ' יעקב טלמון. במסות שפרסם בשנות ה-50 וה-60 טען טלמון, כי להיסטוריה היהודית יש משמעות אוניברסלית וייחודי, ושהיהודים הם אבן הבוחן בצמתיים שונים של ההיסטוריה. "המצב השולי של היהודים", כתב טלמון, "ההופכם לעצב חשוף בעל רגישות יוצאת מן הכלל, מאפשר להם לפעול כחלוצים, אך עושה אותם גם לקורבנות הראשונים של כל סערה או פורענות". לדעתי, העובדה "שהיהודים הם שונים, וכי האחרים לא מוכנים לקבל את קיומם ואת זכויותיהם כדבר מובן מאליה", היא שמגרה את ההתקפות עליהם, ומ"עוררת תגובה מרושעת".

ואכן, במבט רחב על ההיסטוריה היהודית, אסון ה-7 באוקטובר הוא נקודת קצה של מהלך שראשיתו בהחלטה האסטרטגית של ההוגים והמנהיגים של התנועה הציונית להחזיר את היהודים אל ההיסטוריה – הן בכניסה אל המערכת הדיפלומטית הבינלאומית והן בייסודה של מדינה. היו שהזוהירו מפני ההשלכות. למשל אחד העם, יריבו של הרצל, שלנוכח התארגנות התנועה

הציונית כתב: "אחר אלפי שנות רעה וצרות אין חקר, אי אפשר שיהיה עם ישראל שמח בחלקו, בהגיעו לבסוף למדרגת עם קטן ושפל, שמדינתו ככדור ריצחוק [כדור משחק, ש"פ] בידי שכניו האדירים, ואינה מתקיימת אלא על ידי נכלי הדיפלומטיא והכנעה תמידית לפני מי שהשעה משחקת לו". לדעת אחד העם, מדינה יהודית במזרח התיכון תעמוד במוקד האינטרסים הסותרים של מעצמות העולם, ולא תזכה לרגע של חסד ושלווה. ואכן, אסון ה-7 באוקטובר הוא אירוע שמשקף את העימות הגלובלית שבין המדינות הלא-דמוקרטיות – איראן, רוסיה, וסין – שמבקשות לאתגר ולהחליש את המערב בראשות ארה"ב. אסון ה-7 באוקטובר הוא גם ללא ספק פרק במפגש המדמם שבין יהודים למוסלמים מאז ראשית התיישבות הלאומית החדשה בארץ ישראל/פלשתינה, שהיכבוש ב-1967 ופרויקט ההתנחלות הוא פרק דרמטי ומכונן בו.

ושוב המהדהדת אוהרת אחד העם: "רגילים אנו להאמין... כי הערבים הם כולם פראי מדבר, עם הדומה לחמור, ואינם רואים ואינם מבינים את הנעשה מסביב להם. אבל שגיאה גדולה היא. הערבי, ככל בני שם, הוא בעל שכל חד ומלא עורמה... אם תבוא עת אשר חיי בני עמנו בא"י יתפתחו כל כך עד שידחקו מעט או הרבה רגלי עם הארץ, אז לא על נקלה יניח זה את מקומו".

ב"אמת מארץ ישראל" ראה אחד העם כבר לפני יותר מ-120 שנה תופעה שהחרידה אותו: "מה עושים אחינו בארץ ישראל?... עבדים היו בארץ גלותם, ופתאום הם מוצאים עצמם בתוך חירות בלי גבול, חירות פרועה, שיכולה להימצא רק בארץ כטורקיא. השינוי הפתאומי הזה הוליד בלבם נטייה לדיספוטסימוס [עריצות, ש"פ], כאשר יקרה תמיד ל'עבד כי ימלוד', והנם מתהלכים עם הערבים באיבה ואכזריות, משיגים גבולם שלא בצדק, מכים אותם בחרפה בלי כל סיבה מספקת, ומתפארים עוד כי כן יעשו, ואיש אין אשר יעמוד בפרץ ויעצור בעד הנטייה הבויה והמסוכנת הזאת".

בעיני אחד העם, הפרויקט הלאומי היהודי הוא אבן בוחן מוסרית לעם היהודי, ולא תיתכן ציונות שאיננה ערכית והומניסטית. היתה זו תובנה שגם הרצל האמין בה בכל לבו, במיוחד באוטופיה הציונית "אלטנוילנד", שבה הוהיר מפני מי ש"משמיעים את הסיסמה נגד הורים: מי שאינו יהודי לא יתקבל לחברה החדשה".

לאסון ה-7 באוקטובר, אם כן, גם משמעות גלובלית. הפגנות הזעם בקמפוסים בארה"ב, שנגועות בלא מעט דעות קדומות אנטישמיות על אחריות היהודים לערעור היציבות העולמית ועל התנהלותם הבלתי אנושית כביכול במלחמה, הן בדיוק אותה תגובה מרושעת ליהודים. כמו בצמתיים קודמים בעבר, היהודים והיחס אליהם הם מצד אחד אבן בוחן לחרדות ולרעיונות וערכים בעידן הפוסט-מודרני – פוסט-קולוניאליזם, בייקורת והלקאה עצמית על עוולות העבר – ומצד שני, אבן בוחן לצמיחת הימין שונא האחרים והוורים. ההתעלמות ממעשי אכזריות כלפי יש-ראלים היא אתגר עצום לתקפות של הערכים הליברליים וההומניסטיים, לשוויון המגדרי ולמוסר האוניברסלי.

הזוועות הבלתי אנושיות שהתרחשו ב-7 באוקטובר לא היו פוגרומים ולא שואה. הגבולות ההיסטוריים שיכולים להעניק להן הקשרים ומשמעות משתרעים על פני 150 השנים האחרונות, מהרגע שנבחר הכיוון הלאומי והציוני וסימן מפנה מהפכני בהיסטוריה היהודית, שיש לו גם השלכות על ההיסטוריה הגלובלית.

כמוכבן שהתנועה הלאומית ומדינת ישראל ירשו תרבויות עשירות ממערב וממזרח, התנסויות פוליטיות מגוונות, מאבקים דתיים וחלומות עתיד סותרים, שהתפתחו בעידן המודרני. אך שורשים רבים שלהם נעוצים בתקופות קדומות, בחוויות מן העבר ובזיכרון קבוצתי שאין להמעט בהשפעתו העצומה על החיים בהווה. ואולם, ההחלטה האסטרטגית לחזור להיסטוריה במובן הפוליטי, לעלות על הבמה הבינלאומית ולעצב מחדש את היהודים כעם בעל זהות לאומית ופוליטית, שבכוחו להקים חברה מופת המשלבת מסורת ומודרנה, היא שקב"ע את גלגולי ההיסטוריה היהודית מאז ועד היום.

פרופ' פיינר הוא יו"ר החברה ההיסטורית הישראלית. המאמר מבוסס על דברים שנאמרו בערב עיון, "שיח היסטוריונים על אנטישמיות בין עבר להווה", החברה ההיסטורית הישראלית ומכון לזיא בק, ירושלים, 16.1.